

PROGNANI SLOVENC I GRAČANIČKI SKOJEVCI – JEDAN NEUSPIO POKUŠAJ ODLASKA U PARTIZANE

Dr. sc. Omer Hamzić

1. UVOD

O deportacijama Slovenaca iz Donje Štajerske na područje Srbije i Bosne, tokom ljeta 1941., još prije posljednjeg rata obavljena su obimna istraživanja, posebno u okviru slovenačke historiografije. Na osnovu izvornih dokumenata vojnih i civilnih vlasti NDH i Trećeg Rajha rasvijetljeni su uzroci i posljedice tog raseljavanja kao jedne od mnogih rasističkih i genocidnih akcija Hitlerove Njemačke tokom Drugog svjetskog rata. Manje podataka, međutim, ima o djelovanju antifašistički raspoloženih pojedinaca i grupa iz tog velikog kontingenta raseljenih Slovenaca u mjestima njihovog privremenog boravka iako se zna da su mlađi ljudi iz tih prognaničkih porodica, kad god im se pružila prilika, masovno odlazili u partizane. U ovom prilogu govori se o prihvatu i boravku prognanih Slovenaca u Gračanici, sa posebnim osvrtom na jedan neuspio pokušaj nekoliko mladića iz tih porodica da zajedno sa svojim drugovima (koji su sebe smatrali skojevcima) iz Gračanice pređu u partizane na planini Ozren, vjerujući naivno da ih tamo dočekuju “raširenih ruku”. U tom zanosu, vjerovatno nisu bili ni svjesni kolikom se riziku izlažu. Tek kada su, nakon izdaje i provale, pohapšeni i dospjeli u ruke zapovjednika 13. ustaške bojne u Grača-

nici, shvatili su šta ih čeka. Izloženi torturi, uglavnom su priznali “djelo” i iz Zapo- vjedništva ustaške bojne upućeni na “dalji postupak”, koji je vodio pravo u koncentraci- on logor.

Tek nakon njihovog hapšenja, na scenu stupaju ugledni ljudi “iz čaršije”, koji nisu pripadali nikakvom, a najmanje komuni- stičkom pokretu, roditelji i rođaci pohap- šenih mladića, koji ih, svojim interven- cijama u Župskoj redarstvenoj oblasti u Tuzli, oslobađaju daljeg gonjenja. Vri- jedi skrenuti pažnju na te skupine ugled- nih ljudi po bosanskim čaršijama, koje su manje-više neorganizovano, u mnogim slučajevima tokom Drugog svjetskog rata djelovale sa građanskih i spontano sa anti- fašističkih pozicija. Bili su to ljudi različitih profesija i zanimanja – učenici alimi, posjed- nici, trgovci, učitelji, činovnici civilne administracije – koji uglavnom nisu odo- bravali politiku, a posebno praksu doma- ćih i “uvezenih” ustaša. Karakteristično je da su u Gračanici na tim pozicijama, koliko je poznato, bili gotovo svi kotarski predstojnici: s početka Adem Osmanbego- vić, iza njega Husein Tolić i napokon Safet Branković, kojeg će tek 1945. godine na toj dužnosti zamijeniti poznati lokalni ustaša Ratimir Gadža.

Iskazi neposrednih sudionika, Slove- naca, koji svjedoče o tome kako su prihva- ćeni i šta su radili u Gračanici, te zapisnici sa njihovog saslušanja, nakon neuspjelog pokušaja bijega u partizane, obiluju nizom detalja koji bacaju više svjetla na ljude i događaje u Gračanici tokom Drugog svjet- skog rata.

Zato fragmente iz tih dokumenata, uz neophodna objašnjenja, donosimo u dodatku ovog priloga.

2. PROGON SLOVENACA U SRBIJU I BOSNU U LJETO 1941.

Planove prisilnog preseljenja Slove- naca i germanizacije prostora južne Šta- jerske njemački nacisti počeli su razra- đivati odmah poslije dolaska na vlast. Početkom tridesetih godina, formirali su *Jugoistočno-njemački institut* u Gracu koji se tim pitanjem bavio sve do ulaska nje- mačke okupatorske vojske u Donju Šta- jersku, 1941. godine. U okviru te akcije, godinu dana ranije u Gracu je formiran i Štajerski domovinski savez (Steierischer Heimatsbund), koji je vršio agitaciju i pro- pagandu nacističkog režima na tim prostori- ma. (slična organizacija uspostavljena je za područje Koruške).

Nakon okupacije, trebalo je u što kra- ćem roku “očistiti” slovenačku Štajersku od svih nearijskih rasa i tako stvoriti uslove za spajanje tog dijela Slovenije sa Njemačkom. Da bi sve to ubrzale, njemačke okupacijske vlasti formirale su posebne komisije – šta- bove, sastavljene dijelom od pripadnika sigurnosne policije, a dijelom od doma- ćih izdajnika organizovanih u švapsko-nje- mačke kulturne savjete (*Kulturbund*).

Organizacija *Kulturbund* je još u pre- dratnom periodu u Donjoj Štajerskoj imala vrlo snažne pozicije. Njemačka je iz tog kruga stvorila jaku špijunsku mrežu (peta kolona), koja je bila direktno vezana za spomenuti *Jugoistočni njemački institut* u Gracu. S kolikom je snagom raspolagao *Kulturbund* može se zaključiti i po tome što je u nekim krajevima Štajerske i prije dola- ska njemačke vojske preuzeo vlast i vršio hapšenja Slovenaca. Prema sjećanjima sudi- onika, u predvečerje rata aktivisti *Kultur- bunda* pripremali su spiskove Slovenaca i klasificirali ih po njihovom odnosu prema

Nijemcima. Na osnovu tih spiskova spomenuti štabovi na području Donje Štajerske vršili su masovno selekcionisanje Slovenaca i to u tri osnovne kategorije: na one koje je potrebno bez odlaganja iseliti, na one koji su lojalni njemačkim vlastima i na one koji su bili pouzdani pripadnici *Kulturbunda*. Da bi postigli što precizniju kategorizaciju, bez obzira što su već ranije raspolagali sa gotovim spiskovima, prozivali su čitave familije na razgovore i utvrđivanje njihovog porijekla. Za svaku familiju posebno preispitali su po nekoliko generacija unazad da bi ustanovili kojoj i kakvoj je narodnosti pripadala. Svi oni koji su u tom ponižavajućem postupku dokazali da su njihovi davni preci njemačkog porijekla ili da postoje bar uslovi asimilacije (bili su to mahom rođeni Štajerci) dobijali su posle preispitivanja zelenu ličnu kartu, Kulturbundovci i drugi izdajnici dobijali su crvene lične karte, dok su ostali Slovenci ostali bez ličnih isprava i za njih se znalo da će biti iseljeni. Prvi na udaru bili su intelektualci, zatim pripadnici bivšeg "Sokola" i drugih slovenačkih organizacija, poznati revolucionari i komunisti, kao i bezbroj drugih naprednih Slovenaca. Bez ličnih isprava ostali su i primorski Slovenci, koji su prebjegli ispred italijanskog fašizma u Donju Štajersku, zatim stanovništvo doseljeno u Donju Štajersku (prije svega na prostor između rijeka Save i Sutle) poslije 1914. godine, kao i svi oni za koje su "navodno utvrdili da nisu arijeuskog porijekla".

Poslije tako ponižavajuće "trijaže" slovenskog naroda, njemačke okupacijske snage, uz pomoć istaknutijih aktivista *Kulturbunda*, počele su sa masovnim progonom i sistematskim hapšenjima. Zatvori u slovenskoj Štajerskoj ubrzo su postali pretijesni, pa su okupacione vlasti formi-

rale privremene logore, od kojih je među najvećim bio logor u Mariboru, u Meljskoj kasarni. Po prvoj varijanti, nacisti su imali namjeru sve protjerane Slovence useliti u Srbiju, kako bi ih što više udaljili od zavičaja i tako spriječili bilo kakav povratak. Ali pošto su Nijemci u to vrijeme uveliko spremali napad na Sovjetski Savez, željeznička pruga prema jugoistoku bila je opterećena transportima njemačke vojske, pa je bilo velikih teškoća pri otpremanju protjeranih Slovenaca tom prugom za Srbiju.

Prvobitno je planirano raseljavanje 260.000 Slovenaca sa tih prostora. Usljed raznih teškoća, u prvom redu transporta, kroz Hrvatsku, taj će plan kasnije biti smanjen na 170.000. Ovoj velikoj operaciji prethodilo je nekoliko važnih sastanaka i dogovora između NDH i Njemačke. Prvi je održan 4. 6. 1941. godine u Zagrebu. Osim ustaških funkcionera, kao domaćina sastanku (konferenciji) su sa njemačke strane "nazočili" predstavnici njemačkog veleposlanstva (general Glez Horstenau), šef njemačke vojne komande u Beogradu, predstavnici njemačke civilne uprave za Donju Štajersku i dr. Drugi sastanak održan je 7. 6. 1941. godine na najvišem nivou—između Hitlera i Pavelića—koji je održan u Berthersgardenu kod Salzburga. Na ovom sastanku Hitler je izložio ne samo planove deportacije Slovenaca, već i Srba, Jevreja i ostalih "nepoćudnih elemenata".

Iseljavanje Slovenaca u Srbiju počelo je 07. juna 1941. godine, kada je spomenutom prugom otpremljen prvi transport. Nakon toga u razmaku od 2-3 dana redali su se transporti protjeranih Slovenaca sve do oktobra 1941. godine. S obzirom na spomenute poteškoće, nastale zbog preopterećenosti pruge prema Srbiji, ustaška

vlada NDH odlučila je da prihvati dio protjeranih Slovenaca i naseli ih, prije svega u Bosni, a nešto manje u Hrvatskoj i to u kuće protjeranih Srba. Prema dogovoru između Nijemaca i Pavelića, NDH je bila spremna primiti onoliko Slovenaca koliko je protjerala Srba.

Prema podacima sa kojima raspolaže Muzej narodnog oslobođenja Maribor, samo iz tog grada i okoline otpremljeno je 14 transporta, sa ukupno 6.092 protjeranih lica. Sabirni logor za sve prognaničke transporte iz Slovenije bio je u Slavonskoj Požegi, odakle su jedni nastavljali za Srbiju, a drugi usmjeravani u Bosnu, već prema odluci ustaških logorskih vlasti. Prema nepotpunim podacima, u periodu od 05. jula do 27. septembra 1941. godine, samo iz Donje Štajerske na teritoriju NDH, protjerano je 10.038 lica.

Do kraja septembra 1941. godine, kada su ti transporti obustavljeni, kroz Sabirni logor Slavenska Požega prošlo je 30.000 lica. Iako je prvobitno planirano da se u Bosnu prebaci 10.000 Slovenaca, taj plan je polovično ostvaren. To potvrđuju podaci o broju deportovanih iz tog kontingenta u 22 bosanska grada: Bosanska Gradiška 185, Brčko 182, Bosanski Novi 199, Prijedor 255, Sanski Most 187, Banja Luka 213, Bihać 203, Cazin 200, Drvar 171, Derventa 299, Gračanica 220, Teslić 159, Žepče 208, Sarajevo 588, Travnik 211, Mrkonjić Grad 206, Bugojno 215, Ključ 210, Kotor Varoš 190, Bosanska Krupa 219, Bosanski Petrovac 229 i Bosanska Kostajnica 220. Posljednji veći transport deportovanih Slovenaca stigao je u Sarajevo 25. 7. 1941. U Bosnu je useljeno ukupno 4.869 Slovenaca.¹

1 Rafael Brčić, O iseljavanju Slovenaca u Bosnu 1941. godine, *Prilozi*, Institut za istoriju Sarajevo, god.

3. PRIHVAT I SMJEŠTAJ PROGNANIH SLOVENAČKIH PORODICA U GRAČANICI

Transportiranje slovenačkih porodica koje su stigle u Gračanicu počelo je 16. 7. 1941. godine u Mariboru i okolini. Prema podacima iz sjećanja prognanih Slovenaca, u periodu između 20. i 25. jula 1941. godine, iz sabirnog logora u Slavonskoj Požegi u Gračanicu je dopremljeno 20 do 25 porodica s područja Donje Štajerske.² Franc Kaučič u svom memoarskom spisu spominje 17 slovenačkih porodica prekomurskog porijekla koje su bile smještene u Boljaniću. Kasnije je po sporazumu hrvatskih i mađarskih vlasti sa Nijemcima, dozvoljen povratak tim prognanicima u Prekomurje, koje je po okupaciji bilo pripojeno Mađarskoj. Franc Kaučič je, kao

IX/I, Sarajevo 1973., br. 9/1, 309

2 Poznati gračanički liječnik Avdo Prohić, slučajno se našao u istom vozu u kojem su transportovani prognani Slovenci iz Slavonske Požege u Bosnu. Tu je pružio ljekarsku pomoć supruzi Franca Kaučiča, Nunciki, koja je dobila naglo krvarenje... Porodica Kaučiča (Franc i Nuncika sa dvije male kćerke) smještena je kod Milana Đerića u Karanovcu u blizini željezničke stanice. Kaučič se uključio u organizaciju ustanka na Ozrenu, kontaktirao sa Todorom i Vojinom Panićem, prisustvovao sastancima "odbora za pripravo otpora" itd. Zadržao se na Ozrenu tokom čitavog rata na administrativnim poslovima u općini Boljanić i ostao u stalnom kontaktu sa doktorom Prohićem, preko kojeg je, kao povjerenik Crvenog krsta, dobivao lijekove za ambulantu u Brezicima. Kad je našao da ustaše spremaju hapšenje i progon preostalih Jevreja u Gračanicu–apotekara Viktora Kolmana, njegove supruge Helene i njihove trogodišnje kćerke Nade, doktor Prohić ih je uspio prebaciti na Ozren i u prvo vrijeme zbrinuti kod svog starog poznanika, prognanog Slovenca Kaučiča. Nešto kasnije, u njemačkoj ofanzivi na Ozrenu, Viktor Kolman je poginuo, Helena se vratila u Gračanicu i pala u ruke ustašama (odvedena u logor iz kojeg se nikada nije vratila), dok je njihova djevojčica Nada, zahvaljujući doktoru Prohiću, krišom prebačena u Zagreb, gdje je živa i zdrava dočekala kraj rata. (Franc Kaučič, *Spomini iz mogega življenja*, Maribor 2006., 94)

■ GM - TUZLA. KENAN ABAZ, SARAJEVO

povjerenik Crvenog krsta pomogao da se te porodice sprema i prebace preko granice.³

U principu, za doseljene Slovence vlasti nisu organizovale nikakav prihvata, smještaj ni ishranu, nego je sve prepušteno lokalnim organima uprave i pomoći stanovništva u tim mjestima. Po dolasku u Gračanicu, smješteni su u školske prostore i u kuće raseljenih Srba, većinom po tri familije u jednu prostoriju.

U Bosanskom Petrovom Selu, dvije familije smještene su u kući Ilije Petrovića, jedna u kući nekog Topalovića dvije u prostorije osnovne škole. Poslije izbijanja ustanka na Ozrenu, 23. 8. 1941. godine, početkom septembra, pet slovenačkih porodica, prebačeno je iz bezbjednosnih i drugih razloga iz Bosanskog Petrovog Sela u Gračanicu. (opširnije: vidi dodatak br. 1 *Djelimični podaci o slovenačkim porodicama deportovanim u Gračanicu*, koji objavljujemo na kraju ovog priloga.)

Zahvaljujući osjećaju solidarnosti, mještani Gračanice i Bosanskog Petrovog Sela,

primili su ih srdačno i susretljivo, gotovo prijateljski, donosili hranu, posjećivali ih. U tome su se posebno isticali mladi ljudi i jedne i druge nacionalnosti, koji su brzo ostvarivali kontakte sa svojim vršnjacima iz slovenačkih porodica. U sjećanju Mirka i Borisa Hrovatina, dvojice mladih slovenačkih prognanika ostala su sljedeća imena: Hajro Mehinagić, Ekrem, Ahmed i Nusret Durić, Salih Osmanbegović, Rizo Mehinagić, Asim i Mustafa Tihić, Dževad Rešidbegović, Ibro Đogić, drugarice Bahra Durić i Razija Mehinagić, iz Srpske Varoši Slobodan Pavlović, Stevo (Mrki), Dobro, Anđelka, Nedić Dobrila i Zaga, Dušanka i Ankica i mnogi drugi...

Kao što je rečeno, među doseljenim Slovencima, u tim porodicama bilo je više omladinca, mlađih ljudi koji su razumjeli opasnost od fašizma, osjetivši to na vlastitoj koži, koji su politički bili bliski antifašističkim i idejama KPI, pa su, doselivši se u Gračanicu nastojali uspostaviti kontakte sa svojim istomišljenicima. Za kratko vrijeme stekli su naklonost gračaničke omladine, a posebno onih koji su bili bliski članovima SKOJ-a ili su se smatrali skojevcima, kao i onih koji nisu prihvatili novi režim. Zahvaljujući susretljivosti domaćina, dobro su primljeni u krugu mlađih Gračanlija i Gračanki i jedne i druge nacionalnosti i postali skoro "domaći" u uglednim gračaničkim kućama – Prohića, Mehinagića, Durića, Osmanbegovića, Blagojevića itd. Nastojali su se "ubaciti" u jednu ili dvije grupe antifašistički raspoloženih omladinaca i omladinki, koje su već tada djelovale po metodama skojevskih aktiva iako nisu bile povezane sa višim partijskim organima. (Hajrudin, Rizo i Razija Mehinagić, Ekrem, Ahmet i Bahrija Durić,

3 Franc Kaučič, *Spomini iz mojega življenja*, Maribor 2006., 89

Salih Osmanbegović, Slobodan i Dobro Pavlović, Desko, Ankica i Dušanka Jovanović, Ibrahim Đogić, Dževad Rešidbegović, Nada i Biljana Blagojević). Najaktivniji među Slovencima bili su: Vito, Boris i Janez Erbežnik, Mirko i Boris Hrovatin, Asta Kos i dr.⁴ Mladi Slovenci uglavnom su se okupljali u kući Blagojevića. Mnogi od njih kasnije su otišli u partizane. Iz ove grupe, već u toku 1943. godine otišli su Boris i Mirko Hrovatin, Janez, Vito i Boris Erbežnik, Franc, Slavko i Darko Bajt, Ivanka Dimec, Asta Kos, Franc Kavčić, Jerina Vili, Dara Betr i dr.

4. DRUŽENJE MLADIH SLOVENACA SA SVOJIM VRŠNJACIMA U GRAČANICI – PRVI SKOJEVSKI AKTIVI

Bez obzira na ispoljeno nesnalaženje članova i faktički nestanak organizacije KPJ u Gračanici s početka rata (hapšenje Vele Šuputa i njegovo kasnije izvlačenje u Srbiju, hapšenje Kemala Prohića i još nekoliko članova SKOJ-a, nedostatak veza sa višim partijskim rukovodstvima, nedostatak svake veze sa Ozrenom i zbivanjima na Ozrenu tokom pripreme ustanka), omladinke i omladinci koji su bili članovi ili kandidati za SKOJ-a u Gračanici ili oni koji su bili bliski tim idejama, nastojali su da nešto konkretno urade, željeli su što prije uspostaviti vezu sa Tuzlom ili članovima KPJ na Ozrenu. Sve se, ipak, svodilo na njihove međusobne kontakte, pokušaje sprečavanja progona srpskog stanovništva iz Gračanice, raskrinkavanje namjera novouspostavljenog režima, posebno ustaškog logora i drugih ustaških organizacija

(ustaška mladež i sl.). U posebno teškoj situaciji bili su simpatizeri KP i SKOJ-a, mladi ljudi srpske nacionalnosti, koji su se morali opreznije kretati po gradu i biti što manje primijećeni od strane ustaša, koji su već, usljed razvoja ustanka na Ozrenu i Trebavi, bili počeli maltretirati i hapšiti građane srpske i jevrejske narodnosti, posebno one za koje se sumnjalo da “šuruju” sa ustanicima.

Poslije velikih hapšenja komunista i skojevaca u Tuzli, oktobra 1941. godine, partijska organizacija u Tuzlanskoj oblasti jako sporo se oporavljala. Početkom oktobra 1941. godine u Tuzli su bile aktivne tri partijske ćelije sa svega 9 članova i pet aktiva SKOJ-a sa 20 članova. Partijskom organizacijom je rukovodio Mjesni komitet i partijski instruktor Muhamed Sadi-ković Škrab, koji nije ni znao da u Gračanici ima članova KPJ ili SKOJ-a ili njihovih simpatizera, koji bi se mogli angažovati na određenim partijskim zadacima.

U jesen 1941. godine, zbog neprestanih akcija koje su se izvodile na Ozrenu, u Gračanici su bile stacionirane jake ustaškomobranske snage, koje su uspostavile front prema ustaničkom području, obezbjeđivale prugu i put Doboj – Tuzla, pripremale se za akcije, odlazile i dolazile u grad, vršljale gradom, tragale za “nepoćudnim” itd. S druge strane, na Ozrenu su sve dominantniju ulogu imali četnici, koji su nastojali da smire situaciju, čak i po cijenu nagodbe i sporazuma sa vojnim i civilnim vlastima NDH. U takvoj situaciji, nikakva komunikacija, a kamoli neka organizovana saradnja između antifašistički raspoloženih grupa u Gračanici (koje su ionako bile slabe) i ustaničkog jezgra na Ozrenu (koje

⁴ Izjave Borisa i Mirka Hrovatina, kod autora

je bilo pod sve većim četničkim uticajem) nije dolazila u obzir.

Pa, ipak, ideja da se ide u partizane, među mladim Gračanicima nikada nije potpuno napuštena. Ideju su podržavali i mladi Slovenci, koji su im se pridružili, odmah po dolasku u Gračanicu. Kako nisu imali nikakve kontakte sa partijskim grupama u Doboju i Tuzli, krajem 1941. godine odlučili su da se samoinicijativno povežu sa ustanicima na Ozrenu i da se putem tih veza priključe partizanima. U tome ih je podržavao i Kemal Prohić, kao član KP, koji je u međuvremenu bio izašao iz zatvora. U prvom pokušaju "da se uhvati veza sa Ozrenom", na zadatak u Bosansko Petrovo Selo upućen je Slovenac Vito Erbežnik, ali se nije uspio sastati sa jednim svojim poznanikom, koji se usljed učestalih sukoba i borbi morao povući dublje u Ozren. (opširnije: vidi dodatak br. 2 *O neuspjelom pokušaju izlaska iz Gračаницe na Ozren, hapšenju i oslobađanju grupe mladih Slovenaca i Gračanlija (sjećanje Mirka i Borisa Hrovatina)*), koji objavljujemo na kraju ovog priloga)

5. HAPŠENJE U OSLOBAĐANJE GRUPE MLADIH GRAČANLIJA I SLOVENACA NAKON NEUSPJELOG POKUŠAJA ODLASKA U PARTIZANE

U rano proljeće 1942. godine, u očekivanju "raspleta ustanka na Ozrenu", uz redarstvene, domobranske i milicijske snage, u Gračanici se još uvijek se nalazila ustaška 13. bojna pod zapovjedništvom bojnika Ivana Štira. Neke akcije njegove jedinice otvoreno su se osuđivale među uglednim građanima Gračаницe, koje je podržavao i tadašnji kotarski predstoj-

nik Husein (Huso) Tolić. Da bi lakše "vladao", Štir je nastojao stvoriti u gradu i okolnim selima svoju obavještajnu i doušničku mrežu. Prema sjećanju Hasana Maglajlije, jednom prilikom je izjavio da mu nije ljudi u Srpskoj Varoši, ne bi znao šta se sve radi u Gračanici.⁵ Teško je tvrditi da li je to bila neka njegova taktika prema Srbima ili smišljena provokacija, ali slučaj hapšenja grupe gračaničkih skojevaca u pokušaju njihovog bjegstva u partizane, daje indicije da bi tu moglo biti i neke istine.

U rano proljeće 1942. godine u stolarskoj radnji Dževada Rešidbegovića, redovno se okupljala grupa omladinaca iz Gračаницe i nekoliko mladih Slovenaca, koji su sebe smatrali skojevcima i nisu odustajali od namjere da izađu na ustaničko područje, bez obzira na nepovoljan razvoj događaja na ustaničkom području Ozrena i Trebave (njemačka zimska ofanziva, dolazak četničkih oficira iz Srbije i sve dominantniji četnički uticaj u srpskoj ustaničkoj masi). Kada su saznali za vezu preko koje su 8. 3. 1942. godine neki Srbi iz Gračаницe (Veljko Nedić, Stojan i Stevo Jović) otišli na ustaničko područje Trebave (preko Lenđića, Malešića i Skipovca) i oni su odlučili da se izvuku posredstvom te nove veze, prvo na Trebavu, a odatle na Ozren. Plan je bio da im se usput, sa oružjem pridruže Ahmet Durić i Mustafa Ustavdić, koji su bili mobilisani u jednu domobransku jedinicu u Osječanicima.

Ali, već 17. marta 1942. godine o tome je detaljne podatke imalo Zapovjedništvo 13. ustaške bojne u Gračanici. Kasnije se saznalo da je provalu izvršio Sreten Nedić,

⁵ Hasan Maglajlija, Neki podaci o političkom radu za KPJ u NOP u Gračanici (1939. – 1945.), *Gračanički glasnik*, XVI/33, Gračanica 2012., 81

zavrbovani mladić iz Srpske Varoši, koji je prije toga već bio u Ozrenskom partizanskom odredu. Uz obećanje da će ga ostaviti na slobodi, on je prihvatio da bude ustaški doušnik. (opširnije: vidi dodatak br. 3. *Kako je Sreten Nedić iz Srpske Varoši, prijavio ustašama svoje vršnjake – mlade Gračanlije i Slovence da pripremaju “bijeg” u partizane*, koji objavljujemo na kraju ovog priloga)

Na osnovu njegove prijave, ustaše Štirove bojne odmah su pohapsili sve pripadnike spomenute grupe, a zatim izvršili pretres njihovih stanova. Sutradan, 18. 3. 1942. godine, nakon obavljenih saslušanja, upućeni su na dalji postupak Kotarskoj oblasti Gračanica. Na spisku su bili braća Erbežnik–Boris (Jesenice, 17 godina, đak) Janez (Jesenice, 16 godina, đak) i Vitodrag (Jesenice, 20 godina, bravarski pomoćnik), zatim braća Hrovatin–Boris (Ajdoščina, 16 godina, đak) i Mirko (Ajdoščina, tekstilni praktikant, 20 godina, te Gračanlije: Dževad Rešidbegović (stolarski pomoćnik, 19 godina), Rizo Mehinagić student, 20 godina) i Ibrahim Đogić (krojački pomoćnik, 21 godina)

Uz spisak je stajala i posebna napomena ustaškog satnika Ivana Štira: *“Kako je većina od njih, a pogotovo Dževad Rešidbegović već prije na jednu anonimnu prijavu bio osumnjičen radi komunizma i po ovdašnjim oružnicima ispitivani, to predlažem naslovu da iste sa svojim popratnim aktom, a mojom stražom uputi Župskom ustaškom redarstvu u Tuzli”* (opširnije: vidi dodatak br. 4 *Saslušanja osumnjičenih omladinaca u Zapovjedništvu 13. ustaške bojne*, koji donosimo na kraju ovog priloga).

■ GM - TUZLA. KENAN ABAZ, SARAJEVO

Istog dana kotarski predstojnik Husein Tolić upućuje “gore imenovane uhićenike” u Tuzlu.⁶

Kako im je prijetila opasnost da odatle budu otpremljeni u neki od logora smrti, uslijedila je intervencija roditelja, koji su preko nekoliko uglednih ljudi iz Gračanice, nastojali izdejstvovati da se istraga povodom tog slučaja obavi u Gračanici.⁷ Glavnu ulogu u njihovom spašavanju odigrao je ugledni gračanički posjednik i poduzetnik, Rifat-aga Mehinagić, brat tadašnjeg uvaženog alima Ibrahim ef. Mehinagića, koji se u Župskoj redarstvenoj oblasti lično založio da se istraga obavi tamo “gdje je djelo i počinjeno”. Intervencija je uspjela i već nakon dva dana, 20. marta 1942., uhapšeni su prebačeni u zatvor Kotarske obla-

6 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-14

7 U Gračanici je u to vrijeme živjelo i radilo nekoliko uglednih ljudi koji nisu bili partijski organizovani i povezani, ali su se kao antifašisti i rodoljubi suprotstavljali pokušajima ustaške represije i terora nad nezštićenim narodom, posebno Srbima. Među njima su se isticali Adem Alić, Fadil Šabić, Salih-beg Čekić, Hasib Ejubović, Hasan Maglajlija, dr. Avdo Prohić i još nekoliko uglednih građana među kojima je bio Rifat-aga Mehinagić, a u vrhu lokale civilne vlasti – kotarski predstojnik Husein Tolić

sti u Gračanici, “radi daljnje istrage”. U vezi s tim Kotarski predstojnik iz Gračanice Husein Tolić, 20. 3. 1942. godine, Župskoj redarstvenoj oblasti Tuzla kratkom depešom potvrđuje “prijem predmetnog spisa, odnosno sprovedenih 8 mladića po gornjem predmetu.”⁸ Sprovodeći po službenoj dužnosti ovu istragu, Tolić je namjerno otežao sa saslušanjima sve do kraja marta. Vještim vođenjem istrage, nastojao je optužbu učiniti bespredmetnom, “nalažeći” da “nema nikakvog dokaza za pokušaj izvršenja bjegstva od strane osumnjičenih...” (opširnije: vidi dodatak br. 5 *Saslušanja osumnjičenih omladinaca u Kotarskom uredu u Gračanici*, na kraju ovog priloga)

Kada je obavio saslušanja svih uhićenika, u svom završnom izvještaju, zaključio je da u ovom slučaju “nije utvrđeno postojanje ni pokušaj kaznenog djela”. Potom je, prema proceduri, od zapovjedništva 13. ustaške bojne formalno zatražio mišljenje o daljem postupku prema uhapšenima. U svom odgovoru od 31. 3. 1942. godine, Zapovjedništvo je zahtijevalo da se uhapšena osmorka vrati Župskoj redarstvenoj oblasti u Tuzlu radi dalje istrage – gdje će se odlučiti da li će biti sudski gonjeni ili će biti upućeni u koncentracioni logor. Takav stav zapovjedništva 13. ustaške bojne Tolić je službeno tretirao kao akt nepovjerenja i sumnje u ispravnost rada Kotarske oblasti, pa je lično preduzeo sve mjere da se uhapšeni mladići oslobode daljeg gonjenja. Da bi zataškao “stvar”, zatražio je od upravitelja Župske redarstvene oblasti u Tuzli odobrenje da se uhapšeni puste, uz uslov da njihovi roditelji garantuju da, neće pobjeći u šumu

po izlasku iz zatvora. Tražena saglasnost iz Tuzle stigla je 18. aprila. Istog dana omladinci su pušteni iz zatvora, pod uslovom da se svakodnevno javljaju lokalnim vlastima. Zvanični akt Župskog redarstva da u ovom slučaju ne postoji pokušaj krivičnog djela stigao je sedam dana kasnije, 29. 4. 1942. godine.⁹ (opširnije: vidi dodatak br. 6 *Konačan izvještaj Kotarske oblasti o izvršenom istražnom postupku i oslobađanju osumnjičenih omladinaca*, na kraju ovog priloga)

6. PRILOZI

1. Djelimični podaci o slovenačkim porodicama deportovanim u Gračanicu

(Sjećanje Borisa Hrovatina, Maribor, *Napotnikova 14* koje je iznio za Okruglim stolom na temu “Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji”, 11. 12. 1980.)

Kao jedan od aktivnijih omladinaca iz prognane slovenačke porodice Hrovatin, kazivač je ovo svoje sjećanje izložio za Okruglim stolom na temu “Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji”, koji je organizovala Komisija za istoriju Opštinskog komiteta Saveza komunista Gračanica, 11. 12. 1980., u sklopu istraživanja i priprema za izdavanje i štampanje istoimene monografije o Gračanici, autorskog dvojca Esada Tihića i Omera Hamzića. Ovaj iskaz složio je, uglavnom, na osnovu vlastitih sjećanja, ali i konsultacija sa bratom Mirkom, Astom Kos i Verom Jerovšek, koji su takođe, kao prognanici sa njim bili u Gračanici. Kako se radi o sjećanju, nakon proteka punih 39 godina od tih događaja, podaci su, razumije se manjkavi i nepotpuni, ali su, kako kazivač tvrdi, uglavnom tačni i bez većih grešaka. Budući da je od navedenog skupa prošlo više od 30

8 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-17

9 Esad Tihić. Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988., 126- 127, 194. 195

■ RIFAT-AGA MEHINAGIĆ (U SREDINI, SA PODIGNUTOM RUKOM), SA GRUPOM UGLEDNIH GRAĐANA. DETALJ SA PROKLANJAVANJA DŽAMIJE U G. DOBOROVcima 1938. (SNIMIO I. ŠAKOVIĆ)

godina, mnogi od navedenih prognanika više, nažalost, nisu među živima, a navedene adrese, možda više nisu aktuelne. Sjećanje objavljujemo u cijelosti zato što donosi neke zanimljive pojedinosti iz društvenog i političkog života u Gračanici početkom Drugog svjetskog rata i što kao dodatak ovom prilogu, u značajnoj mjeri upotpunjuje njegov sadržaj. Sjećanje je sačuvano u privatnoj zbirci autora ovog priloga.

Po dolasku u Gračanicu, u Bosansko Petrovo Selo upućeno je pet porodica:

1. Bajt Franc i Alojzija sa sinovima Francem, Slavkom i Darkom. Bili su smješteni u školi sve do izbijanja ustanka na Ozrenu, 23. 8. 1941. A izdržavali su ih seljaci. Poslije povlačenja ustanika, ustaše

su Petrovo Selo opljačkale, mnoge seljake strijeljali, a ostale otjerali u logor u Tuzlu. Bez ikakvih sredstava za život, ostale su tako sve u Petrovom Selu zatečen slovenačke porodice, pa su stoga prebačene u Gračanicu. Dakle, nakon izbijanja ustanka, usljed pogoršanih uslova za život, svih pet slovenačkih porodica prebačeno je u Gračanicu. Porodica Bajt je smještena u neku kuću u kojoj je bila pekara. Tu su ostali sve do februara 1942. godine, kada je porodica odselila u Trebinje, gdje je otac Franc, po zanimanju učitelj, dobio zaposlenje u mjesnoj školi kao ekonom. Tu su roditelji ostali sve do završetka rata, a sva trojica sinova su u međuvremenu stupila u partizane. Roditelji Franc i Alojzija su umrli, dok sinovi žive

na sljedećim adresama: Franc u Ljubljani, ul. Jana Husa, br. 52, Slavko živi takođe u Ljubljani, Linhartova br. 1, dok Darko živi u Beogradu, ul. Cara Dušana 60/VII;

2. **Hrovatin Pavel i Marija** sa sinovima **Mirkom** i **Borisom** upućeni su na stan i izdržavanje kod gostioničara i trgovca Ilije Petrovića u Bosanskom Petrovom Selu, kojem su vlasti naredile da izdržava tu porodicu. Budući da se Pavel Hrovatin kao glava porodice bio privremeno zaposlio na pilani, izdržavanje njegove porodice nije teretilo domaćina Petrovića. Nakon izbijanja ustanka na Ozrenu i porodica Hrovatin našla se u velikoj opasnosti. Prilikom već pomenutog napada partizana i zauzimanja Petrova Sela, kasnijeg povlačenja oslobodilaca i upadanja ustaša, naša je familija, zajedno sa Ilijom Petrovićem otjerana na željezničku stanicu i strpana u vagone sa ostalim seljacima koji su kasnije odvezeni u Tuzlu, a od njih mnogi nisu s nikada ni vratili. Među zarobljenim seljacima našao se i vlasnik Pilane (kako se zvao, nažalost, više se ne sjećam), koji je intervenisao kod ustaških oficira, pa su našu porodicu, kada su se uvjerali da smo Slovenci, pustili. Taj prvi

■ GM - TUZLA. KENAN ABAZ, SARAJEVO

neposredni susret sa ustašama i njihovim metodama za mene se ipak dobro završio iako su me ustaše, zajedno sa Petrovićem, sa puščanim kundacima, dobro istukli. Neuporedivo teže za našu familiju bilo je saznanje da smo u međuvremenu dok su nas ustaše zadržali u stanici već podugi put opljačkani. Odnosno nam je i ono malo odjeće i obuće koju su nam nijemci dozvolili ponijeti prilikom iseljavanja. Ostalo nam je praktično samo ono što smo imali na sebi. Zbog boljeg razumijevanja okolnosti, moram napomenuti da su neposredno iza ustaške vojke nadirali u Petrovo Selo civili – pljačkaši koji su upadali u kuće i odnosili sve su mogli ponijeti dok su ostalo uništavali. Kuće otjeranih seljaka ostale su prazne, stoka je otjerana, pokućstvo razbijeno, a sve to se događalo pred očima ustaša koji su pljačku dozvoljavali.

Mnogo godina kasnije saznao sam da su Iliju Petrovića u Tuzli Strijeljali...

Nakon ovih događaja na Ozrenu porodica Hrovatin prebačena je u Gračanicu i smještena u zajednički stan sa porodicom Javoršek, čiji je vlasnik bio Prohić. Krajem 1941. godine, sinovi Mirko i Boris su uhapšeni zajedno sa gračaničkim skojevcima: Rizom Mehinagićem, Ibrom Đogićem i Dževadom Rešidbegovićem, te još trojicom Slovenaca – braćom Erbežnik: Vitom, Borisom i Janezom. Za petoricu uhapšenih Slovenaca bila je od presudnog značaja solidarnost i drugarstvo koje su za vrijeme ležanja u zatvoru u Tuzli prema njima ispoljile familije Mehinagić i Durić (Razija i Bahra), podržavale ih, donosile im hranu itd. Nakon puštanja na slobodu čitave grupe (po intervenciji iz Gračanice), porodica Hrovatin premještena je iz Gračanice u slovenački logor u Banja Luku, odakle su kasnije Mirko

i Boris otišli u partizane, dok su se roditelji poslije napada partizana na Banja Luku, 1944. godine, prebacili na partizansku teritoriju u Prijedor. Roditelji Pavel i Marija već su umrli, a sinovi žive u Mariboru i to: Mirko u Veluškovoj ulici br. 1/c, a Boris u Naputnikovoj ul. br. 14.

3. **Kos Ivanka** sa kćerkama **Astom, Vidom, Milkom** i **Mirom**, bila je u početku takođe smještena u Bosanskom Petrovom Selu kod familije Topalović. Poslije izbijanja ustanka na Ozrenu i oni su prebačeni u Gračanicu i smješteni u kuću Nemanje Ivaniševića. Najstarija kćerka Asta stupila je 1942. il 1943. u NOB-u, dok su ostali slobodu dočekali u Gračanici. Majka je umrla, dok kćerke žive na sljedećim adresama: Benedičić Asta, Maribor, Krekova 19, Panjek Vida, Slovenjgradec, Celjska cesta 52, Čelofiga Milka, Celje, Kersnkova 52/4 i Kos Mira, Maribor, Besednjakova 3.

4. **Jerovšek Terezija** sa kćerkom **Verom**, bila je takođe upućena u Petrovo Selo i smještena u zajednički stan sa porodicom Hrovatin kod Ilije Petrovića. Prebačena je u Gračanicu poslije izbijanja ustanka na Ozrenu i zajedno sa porodicom Hrovatin smještena u kući Prohića. Majka Terezija je umrla, dok kćerka Vera živi u Mariboru na adresi Pečar Vera, Tomišičeva ul. 25.

5. **Jerina Vili** i supruga mu **Pavla** imali su četvorogodišnju kćerku, koja je, nakon prelaska iz Petrovog Sela u Gračanicu, umrla. U Gračanici su bili smješteni u nekoj kuću u centru grada. Jerina Vili je bio u partizanima, kasnije umro, dok se supruga Pavla preudala, adresa nepoznata.

6. **Brecelj Timotej**, samac, takođe upućen u Bosansko Petrovo Selo. Gdje je boravio poslije napuštanja Bosanskog Petrovog Sela i kada je napustio Bosnu, nije poznato.

Sadašnja adresa: Ajdovščina, ul. Šibenička br. 9

U Gračanici su bile smještene sljedeće familije:

1. **Erbežnik** (ime oca i majke nepoznato) sa sinovima **Vitom, Borisom** i **Janezom** i sa tri kćeri bili su smješteni u Srpskoj Varoši. Sva trojica sinova bili su uhapšeni sa ostalim gračaničkim skojevcima i omladincima iz porodice Hrovatin, krajem 1941. godine. Nakon puštanja na slobodu, sva trojica su otišli u partizane. Vito i Boris su poginuli, dok Janez živi u Mariboru, Gosposvetska cesta 11. Roditelji su već umrli.

2. **Dimec Ivan** i **Marija** sa kćerkom **Ivankom** bili su smješteni u kući Branka Ivaniševića, gdje su ostali do aprila 1942., a poslije preselili u Dugo Selo kod Zagreba. Kćerka Ivanka je sarađivala sa NOP-om od jula 1942., roditelji su umrli, a kćerka živi na adresi: Mehle Ivanka, Grosuplje, Trubarjeva br. 13

3. **Jeza Srečko** i supruga mu **Adela** sa tri kćeri: **Milenom, Adelom** i **Marijom** bili su u Gračanici do 1942. godine, kada su odselili u Vrapče kod Zagreba. Otac je umro, dok supruga Adela još živi u Selnici ob Dravi, Janževa gora br. 3. Kćerke žive na sljedećim adresama: Milena Markač, Selnica ob Dravi br. 44, Adela Andrenšek, Selnica ob Dravi br. 23 i Marija Kovačič, Selnica ob Dravi, Janževa Gora br. 3.

4. **Pečar Milka** sa roditeljima, svi su umrli. Kada su odselili nije poznato. Bili su smješteni u kući Blagojevića.

5. **Juvan Stanko** i **Zora** sa sinovima **Stankom** i **Emeršič Danicom** (Emerik?) ??? I oni su bili smješteni u kući Blagojevića. Dokle su ostali nije poznato. Danas žive u Kopru u Rozmanovoj ulici br. 17.

6. **Kalan** (majka, ime nepoznato) sa kćerkama **Dragicom** i **Jožicom**. Bili su smješteni negdje u centru Gračanice. Dokle su ostali u Gračanici nije poznato. Kazivač je čuo da žive negdje u Jesenicama.

7. **Betrian** (otac i majka, imena nepoznata) sa kćerkama **Darom** i **Nevenkom**, bili su smješteni u kući Čede Nedeljkovića. Dokle su ostali u Gračanici nije poznato. Dara je učesnica NOP-a od 1943.

8. **Kavčič Franc** sa familijom od 5 članova smješten je bio u Sočkovcu. Iako mu ostali detalji nisu poznati, kazivač je potvrdio da je Kavčič od 1941. godine održavao vezu sa Todorom Vujasinovićem. Kavčič živi u Mariboru, adresa nepoznata.¹⁰

9. **Batič Adolf** sa suprugom **Božicom**. Sa njima je bio i neki krojač po imenu Vinko. Živjeli su u nekom stanu u glavnoj ulici u Gračanici u kući iseljenih Srba koji su vjerovatno bili jako imućni, jer su ustaše u tom stanu poplieničili svega i svačega, od prehrambenih artikala do drugih vrijednih roba. Sa tim blagodetima u velikoj mjeri okorištavali su se ustaški logornik Taborski, a i familija Batič, koja je sa logornikom bila sklopila prisno prijateljstvo. Dokle su ostali u Gračanici nije poznato. Batič Adolf živi u Mariboru, Cankarjeva br. 32.

10. **Jaklič Ivanka** sa sinom **Herbertom** i sestrom **Marušić** (ime nije poznato), takođe su bile smještene negdje u centru Gračanice. Sve troje su umrli.

11. **Benčina** (familija – ostali podaci nepoznati)

10 Radi se o spomenutom Francu Kaučiču, koji je rođen Zgornji Ščavnici 1913. godine, gdje je proveo ostatak života. Prema memoarskom spisu „Spomini iz mog življenja“, on je skoro čitav Drugi svjetski rat proveo s porodicom na Ozrenu u Boljaniću, kao aktivista Crvenog krsta bio je u kontaktu sa doktorom Avdom Prohićem, preko kojeg je nabavljao lijekove itd.

12. **Blažič**, koja živi negdje u Pesnici kod Maribora.

Bilo je još nekoliko familija, čijih se imena ne sjećam.

2. O neuspjelom pokušaju izlaska iz Gračanice na Ozren, hapšenju i oslobađanju grupe mladih Slovenaca i Gračaničlija (sjećanje Mirka i Borisa Hrovatina)

(Zajednička izjava braće Hrovatina iz Maribora – Mirka, koji je živio na adresi–Velušкова ulica br. 1/c i Borisa, koji je živio na adresi–Naputnikova ul. br. 14.–prezentirana za Okruglim stolom na temu “Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji”, 11. 12. 1980).

Kao dvojica aktivnijih omladinaca iz jedne prognane slovenačke porodice, braća Hrovatin, su ovo svoje sjećanje pismeno priložili za Okruglim stolom na temu “Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji”, koji je organizovala Komisija za istoriju Opštinskog komiteta Saveza komunista Gračanica, 11. 12. 1980., u sklopu istraživanja i priprema za izdavanje i štampanje istoimene monografije o Gračanici, autora Esada Tihića i Omera Hamzića. Iako je prošlo punih 39 godina od događaja, kojih se ovi kazivači prisjećaju, na osnovu poređenja njihovog iskaza sa nekim drugim izvorima, može se konstatovati, da su podaci koje objelodanjuju, iako manjkavi i nepotpuni, imajući u vidu proteklo vrijeme i društvene okolnosti u kojima su izlagani–uglavnom korektni i tačni, te da kao dodatak ovom prilogu, u značajnoj mjeri upotpunjuje njegov sadržaj. Kako donosi neke zanimljive pojedinosti iz društvenog i političkog života u Gračanici početkom Drugog svjetskog rata, njihovo kazivanje objavljujemo u cjelini. Izjava je sačuvana u privatnoj zbirci autora ovog priloga.

...O tome kako su nas Slovence primili u Gračanicu već sam ranije napomenuo. Drugovi Hajro Mehinagić, Durić Ekrem, Salih Osmanbegović, Rizo Mehinagić, Durić Ahmed, Dževad Rešidbegović, Ibro Đogo i ostali koje sam spomenuo već su 1941. godine sačinjavali u gradu grupu naprednih omladinaca u koju su primili i neke od nas Slovenaca. Među najaktivnijim Slovencima bili smo braća Vito, Boris i Janes Erbežnik, te moj brat Mirko i ja. Centar našeg dnevnog druženja bila je gračanička biblioteka gdje smo se redovno upoznivali sa najnovijim vojnim vijestima. U nezaboravnom sjećanju ostala mi je i postolarska radionica, vlasništvo pokojnog Dževada Rešidbegovića pored koje skoro nikada nisam prošao, a da nisam svratio. Tu smo se svakog dana nalazili Dževad, Ibro, Boris i Janes Erbežnik, U toj radionici donesena je i odluka, pred kraj 1941. godine, o odlasku u partizane, a koja zbog hapšenja nije realizovana. (o tome nešto kasnije).

Mi Slovenci smo, takođe vrlo često posjećivali i Srpsku Varoš. Dočekivani smo izuzetno srdačno i drugarski. Značajna je i pomoć u ishrani koju su nam pružali drugarice i drugovi iz Srpske Varoši. Posebno ističem imena: Slobodana Pavlovića, Steve (Mrkog), Dobre, Anđelke, Nedić Dobrile i Zage, Ankice, Dušanke i mnogih drugih. I tu je formirana grupa napredne i aktivne omladine. O čemu bi mogle mnogo toga objasniti i drugarice Asta Kos i Vera Jerovšek (Pečar).

Svakodnevni posjetilac naše familije u Gračanicu bio je Emil Zubanović, po zanimanju financ, rodом iz Makarske, član KP i vrlo napredan drug. Svakog dana on je raspolagao najnovijim vijestima, a sarađivao je sa domobranskim radiotelegrafistom Matom, takođe iz Makarske (prezime

je kazivač zaboravio), koji je takođe dolazio često kod Slovenaca iz familije Hrovatin. Zubanović i taj Mato su održavali veze sa partizanima. Zubanović je, kako smo kasnije saznali, bio u Gračanicu i sekretar ćelije KPJ. On je poginuo u partizanima, a kako je prošao taj Mato, nije poznato. Uz ovu dvojicu kod familije Hrovatin bio je vrlo drag gost i Ego Inek, koji je sa svojom gitarom i pjesmom pružao vedrinu i vjeru u pobjedu kad je bilo najteže.

Pred kraj 1941.godine Dževad Rešidbegović, Ibro Đogo (Đogić,n.p), Rizo Mehinagić, Vito, Boris i Janes Erbežnik, brat Mirko i ja odlučili smo da idemo u partizane. Voditi nas je trebao Nedić, čijeg se imena ne sjećam, iz Srpske Varoši, sa stanom uz ustašku kasarnu. Na dan prije polaska taj nas Nedić, ili njegova sestra Zaga, ne znam tačno, odaju ustašama koji su nas uhapsili. Ustaški satnik Štir nas je lično tukao i saslušavao. Slijedećeg dana sa lisicama na rukama ustaše su nas odvele na stanicu i strpali u voz za Tuzlu.

Kad smo prolazili kroz Gračanicu, mnogi su taj sprovod (sprovođenje, n. p.) posmatrali sa žaljenjem, a neki su nas ismićivali i psovali, u čemu se posebno isticala gračanička babica. U Tuzli smo odvedeni u zatvor, zvani Štok, gdje su nas ponovo saslušavali i kasnije prebacili u sabirni logor u Kreku, gdje smo trebali biti strijeljani ili odvedeni u Njemačku na rad. Toj alternativni izbjegli smo zahvaljujući Rizinom ocu Rifatu, koji se odmah iza nas odvezao u Tuzlu i postigao, kako–ne znam, da su nas poslije nekoliko dana vratili u Gračanicu, gdje smo strpani u kotarski zatvor. U Gračanicu smo odležali 2 mjeseca i protiv nas je uvedena sudska istraga koja je kasnije zbog nedostatka dokaza obustavljena. Poslije niz

godina tek sam saznao da su na sudskoj istrazi bez učešća ustaša insistirali drugovi Tolić, kotarski predstojnik Gračanice i Fadil Šabić, koji su prema tome zaslužni za obustavu istrage i naše oslobađanje.

Prilikom puštanja na slobodu naložena nam je obaveza svakodnevnog javljanja na oružničkoj stanici do 10 sati prijepodne dok su morali roditelji potpisati izjave da svojim životima jamče da nećemo otići u partizane.

U sabirnom logoru u Kreki ostao mi je u prijatnom sjećanju neki drug (imena mu se ne sjećam) koji je tu bio prije nas, a ostao je i poslije našega odlaska. On nas je vrlo drugarski dočekao, bodrio nas i dijelio s nama hranu i cigarete unatoč tome što je u logoru vladala velika glad i opšta nestašica (o tom drugu može vjerovatno da kaže drug Rizo).

Hranu su dijelili jedanput dnevno, a sastojala se od tople vode i malog komadića kruha. Sa zahvalnošću se sjećam i mladih djevojaka koje su prilikom posjete svojih rođaka pritvorenih s nama, donosile katkad i nama hranu, te smo stoga onih nekoliko dana u logoru lakše izdržali.

Sasvim suprotno opisanom bilo je stanje u zatvoru u Gračanici. Hranu koju su nam donosili od kuća mi smo drugarski međusobno podijelili. Budući da su naši roditelji (Slovenci) i sami oskudijevali, nisu nam mogli redovno donositi hranu pa smo tako snabdijevani od Rizinih, Dževadovih i Ibri-nih familija. Punom se zahvalnošću sjećam pokojne Razije Mehinagić i drugarice Bahre Durić, koje su nam dnevno dolazile u zatvor i donosile hranu.

Kako u Gračanici nisu postojali uslovi zapošljavanja i sticanja sredstava za život, a teretio nas je i policijski nadzor, naša je familija zamolila za premještaj u Banja Luku i u 1942. godini smo u taj grad i odselili. Smje-

šteni smo u slovenački logor kojeg je donekle snabdijevao Crveni krst. Brat Mirko i ja u Banja Luci aktivno i organizovano smo radili za NOB i kasnije preko Kozare prešli u 6., odnosno 8. krajišku brigadu. Poslije preuzimanja Banja Luke sa partizanima su se povukli na oslobođenu teritoriju u Prijedor i naši roditelji.

Od nas osam zatvorenika u Gračanici ostala su živa četvorica. U partizanima su poginuli Vito i Boris Erbežnik, te Dževad i Ibro.

Napomena

Ali ranije, početkom novembra 1941. godine, mi koji smo kasnije bili uhapšeni, bili smo se, naime, dogovorili sa Salihom Osmanbegovićem, Ekremom Durićem i Hajrudinom Mehinagićem da se prebacimo u partizane. Zbog toga je u Petrovo Selo upućen Vito Erbežnik, koji je trebalo da obezbijedi vezu preko nekog seljaka. Kada se vratio sa Ozrena, saopštio nam je da mu to nije uspjelo jer se taj seljak povukao zbog borbi sa ustašama i Nijemcima na Ozrenu. Iz navedenih razloga Ekrem, Salih i Hajrudin otišli su u Sarajevo da se tamo nekako prebace u partizane, a mi smo pokušali da se prebacimo preko Nedića.

3. Kako je Sreten Nedić iz Srpske Varoši, prijavio ustašama svoje vršnjake – mlade Gračanlije i Slovence da pripremaju "bijeg" u partizane

U pokušaju da uhvate vezu sa Ozrenom, omladinci iz Gračanice zadužili su Borisa Erbežnika da stupi u kontakt sa Sretenom Nedićem, koji je jedno vrijeme proveo na Ozrenu, vratio se ponovo u Gračanici i slobodno kretao gradom. Bio je to mladić iz Srpske Varoši, star 17 godina, vjerovatno zavrbovan da špijunira za potrebe zapovjedništva Trinaeste ustaške

bojne u Gračanici. Do susreta i razgovora o mogućnosti bjegstva iz Gračanice došlo je 16. 3. 1942. godine, a već sutradan, 17. 3. 1942. godine Nedić se našao kod ustaškog zapovjednika Ivana Štira i dao sljedeću izjavu: *“Jučer, 16. o. mj. oko 14 sati susreo me na ulici useljenik Slovenac Boris Erbežnik koji se je interesovao za mog starijeg brata Veljka, koji je u to vrijeme bio u radnji. Na moj upit šta želi sa bratom i neka meni kaže zašto ga treba, Erbežnik je odgovorio da ga želi pitati za put u Skipovac. Tom sam prilikom od njega saznao da se jedna grupa od oko 9 mladića sprema za bijeg u Skipovac, među njima bi trebali biti i dva vojnika kojima je pisano da dođu i koji bi trebali s njima da pobjegnu sa svojim oružjem, t.j. puškama i bombama. Po njegovom pričanju trebali bi to biti sljedeći: Boris Erbežnik i njegova dva brata, Rizo Mehinagić kao i još neki za koje mi nije rekao imena.*

Ovo prijavljujem zato jer me je s njim u razgovoru vidio jedan ustaša, pa da kasnije, kada se ustanovi njihov bijeg ne bi pala na mene bilo kakova sumnja. Napominjem da mi je Erbežnik još pričao kako će se u petak, kada žene iz Skipovca dođu na Pazar, raspitati o stražama da ih iste ne bi pri bijegu pohvatale. Govorio mi je kako će neki od njih ponijeti puške, neki bombe i pištolje i time u slučaju da nagaze na stražu istu likvidirati i tako se probiti do Skipovca

Na moj upit, zašto to čine, odgovorio mi je: “Već nam je dosta, jer nas svi diraju pa je i babica jučer vikala za nama da smo komunisti, da je dosta čekanja i da je već vrijeme da idemo, jer nas već imaju u rukama i ako ostajemo ovdje, gotovi smo.”¹¹

11 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. Reg. 41/7-15

■ GM - TUZLA. KENAN ABAZ, SARAJEVO

4. Saslušanja osumnjičenih omladinaca u Zapovjedništvu 13. ustaške bojne

Nakon prijave Sretena Nedića, istog dana (17. 3. 1942.) uhapšen je i u Zapovjedništvo ustaške bojne priveden “prokazani” **Boris Erbežnik**, star 17 godina, rodom iz Kruščica kod Jesenica, đak. Pod velikom torturom i prijetnjama, priznao je više nego što je bilo u prijavi spomenutog Nedića: *“Ja i moja dva brata, dva brata Horvatina, Dževad Rešidbegović, Rizo Mehinagić, Ibro krojač (Đogić, n.a.), kojemu ne znam prezimena, te još dvojca koji su sada u vojsci u Doboju, a koje samo znam da se zovu Ahmed (Durić, n.a.) i Mustafa (Ustavdić, n.a) i da su iz Gračanice. Ovim vojnicima pisao je Rizo Mehinagić i oni su trebali doći u Gračanicu sa svojim oružjem, a odavde s nama u Skipovac. Priznajem da sam Sretenu Nediću rekao da nam je toga dosta i da se na ulici rugaju nama te da je krajnje vrijeme da odavde odemo. Ja i moja braća stvorili smo odluku za bie u Skipovac, u tu svrhu trebali smo predobiti i ostale koje sam naveo. Ja sam trebao govoriti sa Dževadom Rešidbegovićem, a moj stariji brat Vito sa Rizom Mehinagićem dok su braća Hor-*

vinat ustvari pristali da idu s nama. Dževad je trebao s time upoznati Ibru krojača. Dževada Rešidbegovića poznam od ranije, jer sam nekoliko puta zalazio k njemu u radnju i s njim sam se družio. Znam da je komunistički nastrojen, jer nam je više put u svojoj radionici govorio kako je u Rusiji i proti kapitalizmu. U prvoj istrazi protiv Dževada, kod oružnika, nisam ga htio izdati jer mi ga je bilo žao. Za Rizu Mehinagića pričao mi je Dževad da je i on istoga mišljenja... u Dževadovu radionu i potvrđivali Dževadu kada bi isti govorio o komunizmu. U takovim zgodama bili smo u Dževadovoj radionici ja i moj brat Janez, Boris Horvatin, Dževad, a ponekad i Ibro krojač. Oružje su trebali naći Ibro i Dževad kod seljaka i s tim oružjem mislili smo napasti stražu ako bi nas u našoj namjeri ometala. Uvjeran sam da redovitu propustnicu od vlasti ne bi dobili i zato smo se odlučili na ovakav način pobjeći. U Skipovac smo naumili zato jer je to veliko selo, jer bi se tamo zaposlili. Poznato mi je da se priča da su u Skipovcu četnici...”¹²

U isto vrijeme uhapšen je i priveden **Janez Erbežnik**, rodom iz Jesenica, 16 godina, đak, koji je priznao da je sa svoja dva brata, braćom Horvatin, Dževadom Rešidbegovićem, Rizom Mehinagićem, Ibrom Đogićem i vojnicima Ahmedom (Durićem n. a.) i Mustafom (Ustavdićem n. a.) odlučio da pobjegne u Skipovac. Dan polaska nije bio određen. Uz ostalo rekao je “Dževad mi je ranije već pričao da mu otac ne da mira i da bi valjalo nekud otići.”¹³

Slično priznanje dao je i treći brat Erbežnik, koji se zvao **Vitodrag**.¹⁴

12 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-15

13 Isto

14 Isto

Ustaški zapovjednik Štir uhapšene šalje na “dalji postupak”

5. Saslušanja osumnjičenih omladinaca u Kotarskom uredu u Gračanici

Postupajući po naređenju Župske redarstvene oblasti iz Tuzle, kotarski predstojnik u Grčanici Husein Tolić prvo je, 21. 3. 1942., na saslušanje pozvao kao svjedoka **Sretena Nedića**, sina Marka i majke Justine, rođene Dvoržak (bez zanimanja, 17 godina), koji je prijavio omladince Ustaškom zapovjedništvu da planiraju bjegstvo u Skipovac. U svojoj izjavi svjedok Nedić je, uz napomenu da nije poznao niti se družio sa Slovencima, uglavnom ponovio ono što je prijavio i ustašama. Na dodatne upite kotarskog predstojnika priznao je da je odveo u četnike “Stojana, slugu Spase Hadžistevića i Petra, slugu Dimića. Oni su jednog dana bili u radnji moga oca. Bila je nedjelja i sa mojim bratom Veljkom sporazumili su se da s njima ide do Malešića. Moj brat ih je odveo i tada su vršili bijeg, a moj brat se vratio kući.”

Na upit, kako mu se Boris Erbežnik mogao obratiti ako ga nije poznao, Nedić je odgovorio: “Ja sam nekoliko mjeseci bio u četnicima, pa sam se poslije akcije vršenja čišćenja od strane Niemaca vratio u Gračanicu. Pa je Erbežnik vjerovatno mislio da ja znam sve i za to se je interesovao.”¹⁵

Iz ovoga ispitivanja doznajemo da je Boris Erbežnik ranije dolazio u Sočkovac sa Radojkom Mitrović (Ivanišević), ali nije uspio stupiti ni s kim u kontakt jer su oboje tretirani kao ustaški špijuni.

Pojedinačno saslušanje **braće Erbežnik** u Kotarskom uredu u Gračanici uslijedilo je 26. 3. 1942. godine. Sva trojica su, uglav-

15 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-3

nom, negirali optužbe koje su im se stavljale na teret, kao i svoje izjave, prethodno date u Zapovjedništvu 13. ustaške bojne, koje su bile iznuđene pod batinama i prijetnjama: **Boris Erbežnik** je o tome na isljedi- vanju u Kotarskom predstojništvu izjavio sljedeće: *"Prijava 13. ustaške bojne neistinita je. Isto tako neistinita je i izjava svje- doka Sretena Nedića, koju je dao u zapisnik Ustaške bojne dana 17. ožujka t.g., a neisti- nita je i moja izjava koju sam toga dana dao u zapisnik Ustaške bojne u Gračanici, jer ne odgovara stanju stvari i iznuđena mi je bati- nanjem i mučenjem od strane zapovjednika Ustaške bojne, satnika Štira. Ovu izjavu ja ne priznajem za svoju, odričem se iste..."* U zapisnik je dao svoju novu verziju doga- đaja, tvrdeći i dalje da nije imao namjeru bježati na četničku teritoriju. Da je htio ostati na toj teritoriji, ne bi dolazio u Gra- čanicu, jer je bio smješten sa porodicom u Sočkovcu, prije izbivanja ustanka, 23. 8. 1941. Kao dodatni argument, on je spome- nuo da je uz dozvolu Ustaške bojne, 31. 12. 1941. godine bio sa Radojkom Ivanišević na njenom imanju u Sočkovcu. Tom prili- kom nju su četnici uhapsili kao špijuna, a on je jedva iznio živu glavu bježeći prema Gračanici. Valjda bi tada, da je htio, ostao na Ozrenu.¹⁶

I **Vitodrag Erbežnik** je takođe sve negirao: *"Na saslušanju kod satnika Štira ja sam izjavio da ništa ne znam i ne namje- ravam izvršiti bjegstvo, tako sam izjavio u zapisniku. Zapisnik koji mi je sada proči- tan, potpisao sam, a da ga nisam ni pročitao i sada vidim da moja izjava nije unieta u zapisnik a upisano je ono što nisam nikada izjavljivao. Kada su izveli moga brata*

*Borisa, on je u mojoj prisutnosti dao takve izjave, da sam mislio da je poludio i govo- rio sve što nije nikada bilo niti smo o tome ikada govorili, te usljed toga meni pozlilo i zapisnik sam potpisao ne čitajući..."*¹⁷

Slično je na saslušanju kod Tolića govo- rio i treći **Erbežnik – Janez**: *"Izjavu datu kod Ustaške bojne u Gračanici, dana 17. ožujka t.g., koja mi je sad prilikom saslu- šanja pročitana, ne priznajem za svoju. Tu sam izjavu ja potpisao iako mi nije bila pro- čitana, a morao sam je potpisati i izjaviti kao što je u njoj navedeno zbog zlostavljanja koje je nadamnom vršeno pri saslušanju od strane satnika Štira."*¹⁸

Saslušanje ostalih uhićenika kotar- ski predstojnik Husein Tolić obavio je 30. 3.1942. godine. **Boris i Mirko Hrova- tin**, takođe su isticali da su mogli ostati na Ozrenu dok su bili prvobitno smješteni u Karanovcu, te da je iz njihove perspektive bilo besmisleno razmišljati o nekom bjeg- stvu. I Vito kao i ostali optuženici negirali su pokušaj bjegstva u odmetništvo i tvrdili da je prijava neistinita.¹⁹

U ovom postupku, 31. 3. 1942., saslu- šana je i **Radojka Mitrović**, rođena Ivani- šević, domaćica, 25 godina, koja je posje- dovala imanje u Sočkovcu. Potvrdila je da je koncem decembra 1941. nekim poslom, a uz dozvolu Ustaškog zapovjedništva, bila u Sočkovcu, radi obavljanja nekih poslova, da je sa sobom pvela i Borisa Erbežnika da joj pomogne u poslu, te da je uhapšena od strane četnika kao špijunka i prove- dena u Boljanić. Erbežnik je u međuvre-

17 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvat- ska, k. 201, br. reg. 41/7-23

18 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvat- ska, k. 201, br. reg. 41/7-22

19 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvat- ska, k. 201, br. reg. 41/7-23-28

16 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvat- ska, k. 201, br. reg. 41/7-19-21

■ GRAČANICA 1942., DETALJ - SNIMIO I. ŠAKOVIĆ

menu uspio pobjeći jer mu je propusnica već bila istekla. *“Na ovaj način jedva sam spasila glavu od četnika, jer su oni sumnjali u mene i smatrali me špijunom zbog izvješnih usluga Ustaškoj bojni u Gračanici (koje sam) učinila”. Erbežnik je i tada, da je htio mogao pobjeći u šumu, a mogao se sa svojom braćom pridružiti četnicima i komunistima dok su kao izbjeglice s porodicom boravili u Sočkovcu.*²⁰

Po završetku saslušanja 30. 3. 1942. godine, odgovarajući na prijavu od 18. 3. 1942. godine, kotarski predstojnik Husein Tolić, obratio se 13. ustaškoj bojni sa sljedećim upitom; *“Umoljavate se za žurno izvješće da li protiv predvedenih Erbežnika Borisa i drugih iz Gračanice predlažete*

*kazneni progon ili otpremu u koncentracioni logor.”*²¹

Sutradan, 31. 3. 1942. godine uslijedio je odgovor iz ustaškog zapovjedništva sa potpisom Ivana Štira da se “uhićenici” prosljede Župskom redarstvu u Tuzli *“radi dalje istrage, a koje će odlučiti da li će isti biti sudbeno kažnjeni ili otpremljeni u sabirni logor.”*²²

6. Konačan izvještaj Kotarske oblasti o izvršenom istražnom postupku i oslobađanju osumnjičenih omladinaca

Kotarska oblast iz Gračanice, 3. 4. 1942. godine, šalje opširan izvještaj o provedenom postupku, u kojem iznosi retrospektivu događanja u predmetu *“Erbežnik Boris i dr. iz Gračanice – osumnjičeni za namjeru bjegstva u odmetnike”*. Navodeći suštinu prijave Sretena Nedića, podsjeća se kako je osumnjičeni Boris Erbežnik na saslušanju u Zapovjedništvu Ustaške bojne priznao da su namjeravali izvršiti bjegstvo i da su se oko toga osumnjičeni već bili dogovorili. Takođe je priznao da su na svojim sastancima razgovarali o komunizmu. Osumnjičeni Janez i Vitodrag Erbežnik na saslušanju u Zapovjedništvu Ustaške bojne takođe su priznali da su se sa ostalim sporazumjeli da bježe u Skipovac u odmetništvo.

Ustaška bojna je, ne obavještavajući Kotarsko predstojništvo, kao civilnu vlast, izvršila pretres stanova osumnjičenih, ali pritom nije pronašla ništa sumnjivo.

Nakon toga Zapovjedništvo Ustaške bojne svojim dopisom od 18. 3. 1942. godine *“predvelo je navedene osumnjičene ovoj oblasti, zahtijevajući da ih ona odmah,*

21 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-17

22 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-16

20 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-18

putem organa Ustaške bojne odpremi Župskom redarstvu u Tuzlu”.

Postupajući po tom zahtjevu, Kotarska oblast Gračanica, je odmah svih 8 osumnjičenih otpremila u Župsku redarstvenu oblast Tuzla. U Tuzli ih nisu ni saslušali, niti su sproveli bilo kakav administrativni postupak, već su ih 20. 3. 1942. godine “spakovali” i ponovo prosljedili Kotarskoj oblasti Gračanica uz naređenje “da se prema njima postupi po postojećim odredbama.”²³

U izvještaju se dalje navodi kako su na saslušanju u Kotarskoj oblasti svi osumnjičeni negirali optužbe da su spremali bjegstvo, te da su prethodne izjave date na saslušanju u zapovjedništvu Ustaške bojne iznuđene.

“Izvršenim saslušanjem ova oblast je utvrdila da nema nikakvog dokaza za pokušaj izvršenja bjegstva od strane osumnjičenih, pa što više da nije postojala ni namjera za to. Jedino što bi moglo utvrđivati namjeru istih za bjegstvo, jest izjava prijavitelja Sretena Nedića, kojemu se ne može pokloniti podpuna vjera, te izjave prvo osumnjičenih date kod Ustaške bojne. Međutim da postoji namjera istom još nije utvrđeno postanje ni pokušaja kaznenog djela. Kako je ovim utvrđeno da nema osnova za kazneno postupanje, a Ustaška bojnica, koja je izvršila uhapšenje u svom dopisu nije navela da li traži kazneni progon prema njima ili odpremu istih u sabirni logor, to je od strane ove oblasti svojim brojem 244 od 30. ožujka t.g. zamoljena da u tome pogledu dade svoje izvješće. Ustaška bojna je svojim dopisom taj, br. 106 od 3. 3 (4). t.g. odgovorila da se uhapšeni uputi Župskom redar-

stvu u Tuzlu radi daljnje istrage, a Župsko redarstvo da odluči da li će isti biti sudbeno kažnjeni ili odpremljeni u sabirni logor.

Iz ovog odgovora kao i celog postupka Ustaške bojne u Gračanici te iz drugih odnosa prema ovoj oblasti, dade se zaključiti da Ustaška bojna sumnja u ispravnost rada i postupanja ove oblasti, pa i svih drugih vlasti.

U vezi sa tim ova oblast dostavlja vam prednje izvješće s molbom da se donese vaša odluka. Ova oblast mišljenja je da nema nikakvog osnova za kažnjeno postupanje protiv navedenih osumnjičenika. Nadalje mišljenja je da nema razloga za njihovo upućivanje u sabirni logor, jer svojim držanjem i radom do sada to nisu zaslužili. Sumnjičenje da su skloni komunizmu ničim nije utvrđeno.

Ukoliko bi ta oblast smatrala da je potrebno njihovo upućivanje u sabirni logor, dostavljaju vam se u prilogu u 3 primjerka njihova saslušanja kao i saslušanje prijavitelja i svjedoka, a svjetloipse i ostale podatke, određene okružnicom Ustaške nadzorne službe u Zagrebu Prez broj 12473/41, te vašim nalogima taj. br. 377/42 od 10. veljače t.g. i taj. br. 530/41 od 18. prosinca 1941. ova oblast dostaviti će naknadno kad ih zatražite.

Kako se okrivljeni i sada nalaze u zatvoru ove oblasti molim da odluka te oblasti odmah uslijedi.

Ukoliko bi prema vašoj odluci trebali biti pušteni na slobodu, ova će oblast od njihovih roditelja uzeti pismenu obavezu, da osumnjičeni neće izvršiti bjegstvo, te će im pored toga odrediti svakodnevno prijavljivanje ovoj oblasti.”²⁴

23 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-30-34

24 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-14

Uz ovaj dopis, pod istim brojem i datumom Velikoj župi Usora i Soli od kotarskog predstojnika u Gračanici dostavljena je i sljedeća zamolnica: *“Dostavlja se na znanje i s molbom da se kod nadležnih preduzmu potrebni koraci kako bi se nenadležno mjешanje Ustaške bojne u Gračanici u poslove ove oblasti, kao i njeno neosnovano sumnjičenje ovdašnjih vlasti, onemogućilo.”*²⁵

Za svaki slučaj, kotarski predstojnik iz Gračanice, poštujući odgovarajuća naređenja, 7. 4. 1942. godine kompletan predmet “Erbežnik Boris i dr. iz Gračanice osumnjičeni za pokušaj bjegstva u odmetnike i sklonost komunizmu”, prosljeđuje i Uredu dva Ustaške nadzorne službe u Zagrebu, s napomenom da se osumnjičeni nalaze “kod ove oblasti u zatvoru do dalje odredbe Župske redarstvene oblasti u Tuzli.”²⁶

Kako se u Župskoj redarstvenoj oblasti otezalo sa odlukom “po ovom predmetu” ili im se nije tako žurilo kao što se žurilo Kotarskoj oblasti u Gračanici, kotarski predstojnik Huso Tolić, 15. 4. 1942. godine ponovo šalje depešu sa molbom za “žurno rješenje po aktu ove oblasti taj. br. 244/42 od . 4. 1942. godine” u predmetu Erbežnik Boris u dr. iz Gračanice... “jer se uhićeni nalaze u uzama već mjesec dana.”²⁷

Da bi ubrzao rješenje, prilikom boravka u Tuzli, 18. 4. 1942. godine, kotarski predstojnik iz Gračanice Husein Tolić sastao se sa tadašnjim upraviteljem Župske redarstvene oblasti Josipom Verhazijem i zamjenikom ravnatelja Župske redarstvene oblasti Šefkijom Muftićem i obavio razgovor u vezi s tim predmetom. Rečeno mu je da u tom postupku nije utvrđena nikakva krivica, ali da Župska redarstvena oblast po tom predmetu nije donijela nikakvu odluku zato što upravitelj “namjerava poslovno doći u Gračanicu, gdje će cijelu stvar konačno izvideti.”

Ipak kotarski predstojnik uspio je izdejsstvovati dozvolu od upravitelja Župske redarstvene oblasti da svih osam osumnjičenih mladića koji su više od mjesec dana ležali u zatvoru, pusti na slobodu “uz obavezu roditelja da uhićeni neće izvršiti bjegstvo”, s tim da Župska redarstvena oblast naknadno donese svoju konačnu odluku.²⁸

Vratio se u Gračanicu i zatočene mladiće, na radost njihovih roditelja, ali i čitave čaršije, pustio na slobodu.

To je konačno, napismeno, potvrdila i Župska redarstvena oblast, svojom kratkom depešom od 29. 4. 1942. godine.

25 Isto

26 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-42

27 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-40 S

28 Vojni arhiv Srbije, fond Nezavisna Država Hrvatska, k. 201, br. reg. 41/7-6

■ GM - TUZLA. HALIDA EMRIĆ, BUŽIM